

I

V etapě budování rozvinuté socialistické společnosti sílí procesy „socializace“ ekonomiky a „ekonomizace“ „sociálních procesů“. To vyžaduje, abychom k řízení jejich vývoje, zvláště vývoje ekonomické sféry, přistupovali globálně.

Sféra materiální výroby a ekonomika, která se na jejím základě utváří, má určitou úlohu na všech úrovních socialistické společnosti. Obsah ekonomiky každé společnosti se určuje jako zvěcnělé společenské vztahy ve sféře materiální výroby [tj. v rámci celého reprodukčního cyklu]. Avšak na základě téže materiálně technické základny lze dosáhnout rozdílných ekonomických výsledků, které závisejí jak na obsahu a charakteru práce, na třídní struktuře společnosti, tak na intelektuálních silách pracujících. Marx napsal, že vzhledem k formě svého projevu se ekonomika jeví jako pohyb věcí, zatímco vzhledem ke své obsahové stránce jako vztah mezi lidmi. Taková je i podstata ekonomických vztahů — jsou to věcně zprostředkované vztahy sociálních skupin. Právě ekonomické vztahy jsou integrujícím faktorem sociálních interakcí, určujícím komplexní charakter společenských útvarů. Chceme-li proto pochopit komplexní charakter společnosti, je třeba odkrýt systémovou výstavbu všech společenských vztahů a jejich zpětnou vazbu k ekonomickým vztahům.

Sociologie studuje ekonomiku z pozic celé společnosti a řízení z hlediska zájmů společnosti jako komplexního systému. Prostřednictvím sociologie může ekonomika poznat kritéria a požadavky, které celá společnost klade na její obsah, tempo a směry rozvoje. Ekonomické cíle výroby se tak spojují se sociálními cíli společnosti. Společenský vývoj socialistických zemí ukazuje, že pouhý kvantitativní růst ekonomiky a budování nových výrobních kapacit nerealizuje cíle socialismu. Spojení ekonomických cílů společnosti se sociálními cíli vyžaduje uvědomělou a cílevědomou řídicí, organizační a ideologickou činnost.

K odhalení vzájemného působení ekonomických procesů a jiných společenských jevů používáme schéma reprodukčního procesu. Často však v praxi zapomínáme na Marxovu připomínku, že „ekonomická situace nepůsobí automaticky, jak by si to leckdo z pohodlnosti rád představoval...“ [Marx—Engels 1975 : 226]. Okolnost, že ekonomická nutnost si koneckonců razí cestu mezi nejrůznějšími faktory, které na sebe vzájemně působí, slouží jako argument pro podceňování role sociálních interakcí při dosahování výrobních výsledků. Mimoekonomické faktory stimulují nebo brzdí ekonomický vývoj společnosti podle toho, v jaké míře zasahují do výroby. Chceme-li ovládnout ekonomické procesy a jejich zákony, musíme mít možnost působit na celý systém společenských vztahů, a tím pak i na ekonomické vztahy.

Marx, Engels a Lenin mnohokrát ukázali, že nadstavba není pasivní funkcí ekonomiky. Otázkou je, jakým způsobem působí na vývoj ekonomiky. Charakter tohoto vzájemného působení názorně vystihl G. V. Plechanov, který napsal: „Pohyb lidstva od bodu A k bodu B, od bodu B k bodu C atd., až k bodu S, se nikdy neodehrává v rovině pouhé ekonomiky. Přejchod od bodu A k bodu B, od bodu B k bodu C atd. vyžaduje vždy zásah v „nadstavbě“, kde jsou prováděny určité změny. Pouze po provedení těchto změn lze dosáhnout dalšího žádoucího bodu. Cesta od jednoho bodu zvratu k druhému prochází vždy »nadstavbou«. Ekonomika téměř nikdy nevítězí sama sebou, o ní se nikdy nedá říci:

Farà da se {bude působit sama sebou}, ne, nikdy da se, vždy *pouze prostřednictvím nadstavby* [Plechanov 1960, II : 199].

Tak se „strohá kostra“ ekonomiky pokrývá živou tkání sociálně politických forem, lidskými idejemi, city a snahami. Společnost vystupuje ve své konkrétně historické podobě.

Nadstavbové i jiné sféry společnosti se formují v těch sociálních parametrech, v jejichž rámci probíhá vývoj ekonomiky. A tyto sociální parametry vytvářejí hranice sociologických interakcí mezi výrobními a nevýrobními faktory, jejichž vzájemné působení zabezpečuje celistvost systému a jeho vliv na ekonomické procesy a jejich výsledky.

Realizace ekonomických procesů vyžaduje, aby byl zajištěn nejen pohyb produktů, ale též vývoj odpovídajících společenských vztahů, které formují mechanismus materiální výroby. Kolem ekonomických procesů se tak formuje široké „sociální pole“, „zóna vzájemného působení“ se složkami společnosti jako celku — sociální prostředí. „Vlastnosti sociálního prostředí jsou určovány stavem výrobních sil v každé době. Jakmile je dán stav výrobních sil, jsou dány i vlastnosti sociálního prostředí, je dána psychika odpovídající tomuto prostředí, je dáno i vzájemné působení mezi prostředím na jedné straně a intelektem a mravy na straně druhé.“ [Plechanov 1960, I : 611] Jádrem sociálního prostředí je ekonomika odpovídajícího systému. Toto „jádro“ je vystaveno silnému vlivu dalších složek prostředí, z nichž nejdůležitější jsou psychika a ideologie lidí. Jejich přizpůsobování, nebo naopak nepřizpůsobování ekonomice charakterizuje dynamiku společnosti.

Vazba mezi ekonomikou a společenským životem se uskutečňuje různými kanály: prostřednictvím politiky, filozofie, umění aj. Pouze na nižších stupních společenského vývoje vystupuje ekonomika ve vědomí lidí a působí na jejich jednání ve své čisté, „ekonomické“ podobě. Vazba mezi nadstavbovými složkami a ekonomikou se neuskutečňuje přímo, ale prostřednictvím komplexního společenského systému, a závisí na úrovni vývoje společenských vztahů, na celkovém charakteru společnosti.

Bulharská komunistická strana již po několik desetiletí energicky prosazuje komplexní přístup v řízení ekonomiky. Podle slov s. T. Živkova tento přístup „vyžaduje, aby se při řešení každé otázky respektovalo nejen hledisko jednotlivé výrobně hospodářské jednotky, jednotlivé hospodářské organizace nebo ministerstva, ale hledisko celého národního hospodářství. To znamená, aby se pohlíželo na ekonomiku jako na jednotný celek, na jednotný organismus a byly správně určeny rozhodující články jednotného řetězu společenské výroby“ [Živkov 1978 : 131]. Komplexní přístup k ekonomice je plodný pouze tehdy, jestliže se zakládá na komplexním přístupu ke společnosti.

Obecně řečeno se sociologický výzkum ekonomiky snaží v prvé řadě poznat svou dialektickou závislost mezi dlouhodobým sociálním vývojem společnosti jako celku a ekonomickým pohybem každodenního života a na tomto základě vytvořit teorii a metodu jednání lidí v každé fázi ekonomického reprodukčního procesu. Hlavním kritériem vývoje ekonomiky v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti jsou směry komplexního sociálního pokroku. V programu Bulharské komunistické strany jsou tyto směry formulovány jako překonání podstatných rozdílů mezi fyzicky a duševně pracujícími, překonání stavu společnosti „před prahem sociální stejnorodosti“, jako zdokonalování socialistických společenských vztahů a mnohostranný rozvoj socialistické osobnosti [Programma 1974: 41—42]. Je to etapa v procesu dosahování konečného sociálního cíle komunistické společnosti, jímž je „zajištění úplného blahobytu a všestranného rozvoje všech členů společnosti“ [Lenín 1953: 48].

V. I. Lenin již na počátku své teoretické činnosti upozorňoval, že „ekonomický pokrok je nezbytnou podmínkou pokroku sociálního, který historicky vyplývá z pokroku ekonomického; na určitém stupni vývoje musí pak mezi oběma procesy nastat a ve skutečnosti již existuje organická součinnost a vzájemná podmíněnost“ [Lenin 1951 : 459]. Lenin však ve všech případech trval na odhalení konkrétních ekonomických kořenů každého sociálního pokroku, tj. na vystopování sociologických interakcí mezi nimi. Sociální přeměny jako výraz sociálního pokroku „představují velmi důležitý faktor ekonomického rozvoje“ [Kjuranov 1977 : 283]. A dodejme, že někdy hlavní faktor.

Bulharská komunistická strana a socialistický stát po vítězství socialistické revoluce značně rozšířily sociální základ ekonomického rozvoje [Kjuranov 1977 : 284]. Současný sociálně ekonomický rozvoj země se uskutečňuje za plného využití intenzivních faktorů. To podstatně mění vztah mezi ekonomickými a sociálními procesy. Ekonomický rozvoj se stále víc zaměřuje na uskutečnění nejvyšších sociálních cílů společnosti. Prohlubuje se proces „splývání výrobních vztahů se vztahy mezi lidmi“ [Kjuranov 1977 : 283]. Možná, že právě zde je třeba hledat integrační kritérium pokroku společností [Mitev 1969 : 107, 118].

V této etapě společenského rozvoje naší země dosáhl ekonomický a sociální pokrok „stupně“ organického sepětí. Proto vytyčil s. T. Živkov na Národní stranické konferenci v r. 1978 úkol „vytvořit ještě těsnější jednotu mezi sociální a ekonomickou politikou strany“ [Živkov 1978 : 43]. To zvyšuje i úlohu sociologie v řízení národního hospodářství, neboť sociologie odůvodňuje globální, integrační cíle socialistické společnosti.

Sociální cíle nejsou druhořadými, ale hlavními cíli materiální výroby. Řešení ekonomických úkolů směřuje koneckonců k řešení sociálních problémů společnosti. Zdokonalování materiálně technické základny je klíčem k realizaci všech sociálních přeměn v podmínkách socialistické společnosti. Přesto však ekonomický pokrok není automaticky spojen se sociálním pokrokem. V této situaci vzniká otázka hranic jejich vzájemných vztahů. Za jakých podmínek vedou výrobně ekonomické výsledky k sociálnímu pokroku, nutnému v dané historické etapě? A na které úrovni začíná sociální pokrok zpětně působit na ekonomický rozvoj?

Jen politika komunistické strany může vytvořit správný poměr mezi ekonomickým a sociálním rozvojem společnosti. V tomto směru je důležité připomenout zobecnění, kterým L. I. Brežněv charakterizoval ekonomickou politiku KSSS: „Řešení hospodářských úkolů není... něčím samoúčelným, ale je to prostředek“ [Brežněv 1972 : 597] k uskutečnění sociálního programu rozvoje socialistické společnosti. Realizace tohoto přístupu na každé úrovni řízení národního hospodářství vyžaduje širší využívání sociologických metod.

Sociální pokrok je produktem sociologických interakcí všech sfér společenského rozvoje. V tomto smyslu je pojem sociální pokrok základní sociologickou kategorií. K jejímu hlubšímu pochopení a využití je nutný komplexní, systémový přístup ke společenskému životu. „Marxisté byli prvními socialisty“ — napsal Lenin, — „kteří zdůraznili, že je nutné provádět analýzu nejen ekonomické stránky, nýbrž všech stránek společenského života“ [Lenin 1951 : 171]. Lenin požadoval na marxistických ekonomech, aby při studiu výrobních vztahů přihlíželi k vlivu, který na ně má sociálně ideologická a politická nadstavba společnosti [Lenin 1952 : 48—49]. Právě z tohoto vlivu pramení různé rysy sociálního pokroku.

Globálním kritériem úspěšného fungování a rozvoje socialistické ekonomiky

je její sociální efektivnost, která je výsledkem mnohaaspektového fungování ekonomiky a její součinnosti s ostatními sférami společnosti — se sférou duchovního života, reprodukce, komunikace atd. Orientace socialistické ekonomiky na dosažení sociální homogenity společnosti na druhé straně vyžaduje, aby každý ekonomický pokrok byl hodnocen i vzhledem ke změnám v obsahu a charakteru práce lidí v socialistické společnosti, k postavení sociálních skupin, k obohacování sociální role lidí a zvyšování stupně jejich sociální aktivity.

Sociální a ekonomické je nejen ve vzájemné interakci, ale i ve vzájemném dialektickém rozporu. Směry a tempa rozvoje sociálního a ekonomického se nejen automaticky nekryjí, ale mohou se projevovat i rozporně. Vysokých ekonomických výsledků může být například dosaženo na úkor zhoršeného životního prostředí pracujících, což je výrazem negativních sociálních důsledků. Zlepšování sociálních podmínek života pracujících — bydlení, dopravy, stravy — může vést i ke zhoršení ekonomických ukazatelů, pokud zlepšené sociální podmínky nejsou doprovázeny zvýšením produktivity práce.

Červencové plénum ústředního výboru Bulharské komunistické strany (1976) vneslo nová hlediska do otázky poměru mezi ekonomickou a sociální efektivností. Je třeba dosáhnout tzv. „socializace“ ekonomiky a „ekonomizace“ jednotlivých sociálních sfér. S. T. Živkov se zabýval širokým okruhem sociálně ekonomických problémů země a zdůraznil, že „životní úroveň je třeba považovat nejen za oblast sociální politiky, ale též za důležitý faktor zvyšování efektivnosti společenské výroby“ [Živkov 1978 : 169]. S. T. Živkov rovněž vytyčil úkol spojit ukazatele ekonomické a sociální efektivnosti, jimiž se měří ekonomický a sociální pokrok ve společenském rozvoji země.

Takového spojení lze prakticky dosáhnout jen v rámci jednotného komplexního plánování. Jednotné sociálně ekonomické plány odvětvových komplexů, hospodářských organizací, teritoriálních jednotek a podniků musí být vytvořeny na paritních principech, organicky spojujících ekonomické a sociální složky plánů [Podmarkov 1979 : 26]. Ekonomický mechanismus musí přerůst v sociálně ekonomický mechanismus, který bude současně regulovat ekonomické i sociální procesy na všech úrovních společnosti.

III

Ve speciálněvědní rovině se sociální interakce v ekonomické sféře projevuje vztahem mezi jejími objektivními a subjektivními stránkami [Čunkov 1979 : 12]. Máme tu na mysli úlohu ekonomického objektu a jednání ekonomického subjektu v reprodukčním cyklu. Zatímco ekonomické procesy se ve své objektivní formě projevují zvětšováním materiálního bohatství společnosti v jeho směnných a spotřebních hodnotových výrazech, projevuje se specifika subjektivních složek ekonomického pohybu v potřebách, zájmech a motivech lidí, v jejich cílech a hodnotách, v celém duchovním životě lidí, kteří se účastní výroby, rozdělování, směny a spotřeby.

Ekonomický subjekt není pouhým odrazem ekonomického objektu. Je produktem komplexního vývoje společnosti, a to jak procesů v její základně, tak procesů v nadstavbě. Činnost ekonomického subjektu je institucionalizována. To tvoří jednu z jeho bezprostředních vazeb s ekonomickým objektem.

Ekonomický objekt má ve své struktuře dvě hlavní složky: přírodně objektivní (prvého řádu) a sociálně objektivní (druhého řádu) složku. Jejich prostřednictvím působí s ekonomickým subjektem na výrobní proces.

Výroba sama je určena jako pohyb od objektivního k subjektivnímu a zpět ke kvalitativně novému objektivnímu. Tento pohyb prochází řadou přechodných stavů objektivně subjektivního a subjektivně objektivního charakteru.

V důsledku toho nám výroba dává jak spotřební předmět, tak osobnost, která spotřebovává. „Ve výrobě se objektivizuje osoba“ — napsal Marx — „ve spotřebě se subjektivizuje věc“ [Marx 1971 : 43]. V tomto smyslu je i v ekonomice rozdíl mezi objektivním a subjektivním relativní.

Člověk jako hlavní výrobní síla organicky spojuje ve své osobnosti objektivní a subjektivní složku. Tento rys dává i sociálním skupinám, které vytváří.

Důležitým úkolem sociologie je zkoumat, které sociální faktory napomáhají organizujícím procesům v ekonomice a které ji dezorganizují. Ve svých výzkumných úkolech věnuje sociologie značnou pozornost i otázce výstavby mechanismu sloužícího k plnějšmu vyjádření individuální a skupinové motivace pracujících jako ekonomické síly ve výrobním procesu.

Výroba vytváří předměty nutné k uspokojení potřeb lidí. Společnost je rozděluje mezi sociální skupiny podle svých ekonomických zákonů a lidé je vzájemně směřují podle svých individuálních potřeb [Marx 1971 : 43]. Spotřebou se produkty znovu zapojují do výroby. Mezi společenskými potřebami a společenskými zákony rozdělování na jedné straně a individuálními potřebami jako základem výroby na druhé straně zřejmě existuje objektivní souvislost sociologického charakteru. A tuto souvislost můžeme hledat v celkovém směru reprodukce společnosti a osobnosti.

Obohacování společenských kvalit člověka zvyšuje jeho schopnosti a rozšiřuje jeho potřeby. V tomto smyslu ekonomika shromažďuje a poskytuje lidem nejen síly přírody, ale i síly společnosti. Spojuje objektivní a subjektivní jak v makroměřítku, tak i na mezo- a mikroúrovni ve všech společenských sférách. V ekonomice se sociologická interakce mezi objektivním a subjektivním faktorem uskutečňuje jak na úrovni vztahu příroda—společnost, tak na nižší úrovni národního hospodářství a zvláště v jednotlivých fázích jeho reprodukce.

Ve výrobní fázi, zahrnující široký okruh výrobně ekonomických a sociálně ekonomických procesů, probíhá nepřetržitá koordinace lidských pracovních činností. Avšak součinnost ve výrobní sféře má širokou sociální povahu. Proto představují funkční otázky organizace této sféry i sociologické problémy zahrnující jak vztah dělníků a zaměstnanců k předmětům jejich práce, tak k subjektům výrobního systému. Linie Bulharské komunistické strany zaměřená na intelektualizaci výroby rozšiřuje pole projevu osobnostních kvalit pracujících ve výrobním procesu. Řešení úkolů spojených s urychleným zaváděním výsledků vědeckotechnického pokroku do výroby, které uložil XII. sjezd Bulharské komunistické strany, bude napomáhat k přestrukturování sociální organizace subjektivního faktoru i ekonomiky.

Realizace cílů výroby závisí na *rozdělovacích vztazích* ve společnosti a na zákonech, které je regulují. Systém rozdělovacích vztahů je objektivně determinován výrobním způsobem a formami vlastnictví. Tato determinovanost však není jednoznačná a jednosměrná. Socialistická společnost si může zvolit variantu rozdělování, což činí rozdělování účinným faktorem rozvoje člověka a společenských vztahů.

Prostřednictvím ekonomického mechanismu rozdělování určuje stát proporce národního důchodu připadající na jednotlivé skupiny a pracující. Cílem zavádění nového systému odměňování podle práce u stále většího dílu mezd je pozvednout subjektivní prvky rozdělovacích vztahů na úroveň objektivních požadavků výroby. Podle Leninových slov nelze rozdělovat jen podle zákona spravedlnosti, ale též podle zákonů ekonomické nutnosti s ohledem na stimulovalání a zvyšování výroby.[21] To je rozdělování podle práce. Statky nutné k všestrannému rozvoji člověka mohou být zajištěny pouze na základě jejich rozdělování podle potřeb. Socialistický stát v současné etapě vytváří určitý

objem společenských spotřebních fondů, jejichž pomocí se do jistého stupně kompenzuje ohraničenost při rozdělování podle práce a při uspokojování některých základních potřeb mnohostranného rozvoje socialistické osobnosti.

U zboží výroby pohyb výrobku ke konečnému cíli, jímž je *spotřeba*, prochází směnou. Směna určuje konkrétní výrobek, přičemž jedinec chce získat svůj díl, který mu připadl při rozdělování. Směna se uskutečňuje podle zákonů nahodilosti — podle „náhodné určenosti individua“, jak píše Marx. V poli nahodilosti se široce projevují subjektivní prvky společenské struktury — kultura, vkus, móda, psychika aj. jednotlivých osobností a sociálních skupin.

Spotřeba jako poslední bod ekonomického procesu zpětně působí na jeho východisko. To činí výrobu a spotřebu identickou, přičemž jedno přechází v druhé. Marx věnoval této identitě značnou pozornost a charakterizoval ji jako trojí — bezprostřední, zprostředkovanou a dialektickou [Marx 1971 : 46 až 48]. Ve všech případech se však tato jednota realizuje prostřednictvím sociologické interakce mezi složkami společenského systému.

Ekonomický subjekt strukturuje své potřeby podle dostupného materiálního a duchovního bohatství společnosti a podle širokého okruhu svých jiných, osobních a společenských kritérií — pracovních, duchovních, životních, komunikativních aj. Člověk zpravidla nemění své potřeby, ale pouze prostředky k jejich uspokojování a v závislosti na efektivnosti těchto prostředků projevuje větší či menší aktivitu jako ekonomický subjekt. Národní stranická konference Bulharské komunistické strany o otázkách socialistické organizace práce a plánového řízení ekonomiky, která se konala v dubnu r. 1978, se znovu zabývala potřebami a zájmy socialistické osobnosti s ohledem na její mnohostranný rozvoj a zvyšování její sociální aktivity.

Studium subjektivního faktoru ekonomiky, jímž se zabývá sociologie, pomáhá osvětlovat a regulovat sociální procesy v národním hospodářství. Projevuje se to zkoumáním četných ukazatelů, mezi nimiž nejdůležitější jsou zlepšování pracovních podmínek, zvyšování spokojenosti dělníků, jejich způsobilosti, schopnosti a připravenosti k tvůrčí práci, spojení osobních, kolektivních a společenských zájmů, výrobních a nevýrobních činností atd.

* * *

Sociologie a ekonomika. V životě jsou těsně spojeny. V praxi naší socialistické společnosti se však již nahromadil značný faktický materiál, který je třeba teoreticky zobecnit. Toto zobecnění musí být orientováno na řešení organizačních a informačních problémů ekonomiky, na problematiku pracovních kolektivů a socialistické organizace práce, sociálního plánování atd., tvořící širší obsahovou náplň sociologie ekonomiky.

(Přeložil Ota Vochoč)

Literatura

- Brežněv, L. I.: *Projevy a stati 1964—1971*. Praha, Svoboda 1972.
Čunkov, J.: *Vzaimodějstvie ob'ektivnogo i sub'ektivnogo v ekonomike*. Ekonomičeskije nauki 1979, No. 12.
Kjuranov, Č.: *Socialni klasi i socialna stratifikacija*. Sofia 1977.
Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 1. Praha, Svoboda 1951; sv. 4. Praha, Svoboda 1952; sv. 6. Praha SNPL 1953; sv. 32. Praha, SNPL 1955.
Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“*, sv. 1. Praha, Svoboda 1971.
Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 39. Praha, Svoboda 1975.
Mitev, P.: *Obštestvenijat progres i mladežta*. Sofia 1969.
Plechanov, G. V.: *Vybrané filozofické spisy*, sv. I, II. Praha, SNPL 1960.
Programma BKP. Sofia 1974.
Podmarkov, G. V.: *Social'noje planirovanije: opyt i specifika*. Sociologičeskije issledovanija 1979, No. 3.
Živkov, T.: *Sāčinenija*, t. 25. Sofia 1978.
Živkov, T.: *Na usāvāršenstvuvane na socialističeskata organizacija za truda i na planovota rākovodstvo na ikonomikata*. Doklad pred Nacionalnata partijna konferencija, 20. IV. 1978. Sofia 1978.